

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Valstybė. Kultūra. Edukacija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2015

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: *rstukiene@mail.lt*, *stukiene@istorija.lt*

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2015

© Straipsnių autoriai, 2015

© Lietuvos istorijos institutas, 2015

ISBN 978-9955-847-94-6

ISSN 2351-6968

KOMISJA EDUKACJI NARODOWEJ A REFORMA UNIWERSYTETÓW¹

JANINA KAMIŃSKA

Adnotacja. Artykuł w sposób syntetyczny ukazuje przebieg reformy dwóch istniejących na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów uniwersytetów – Akademii Krakowskiej i Akademii Wileńskiej – prowadzonej przez Komisję Edukacji Narodowej. W wyniku przeobrażeń Akademia Krakowska i Akademia Wileńska stały się nowoczesnymi oświeceniowymi uniwersytetami, w których prym wiodły nauki matematyczno-przyrodnicze i medycyna. Z powodzeniem rozwijała się także humanistyka.

Słowa kluczowe: Komisja Edukacji Narodowej, reforma uniwersytetów, Szkoła Główna Koronna, Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego, Hugo Kołłątaj, Marcin Poczobut-Odlanicki.

Po pierwszym rozbiорze na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów pozostały dwa uniwersytety: Akademia Krakowska i Akademia Wileńska. Różniły się one swym rodowodem, stanem kadrowym i możliwościami naukowymi. Należy bowiem przypomnieć, że Akademia Krakowska wywodziła się ze Średniowiecza. Była uczelnią państwową, a dyplom fundacyjny nadał jej król Kazimierz Wielki w 1364 roku. W chwili powołania Komisji Edukacji Narodowej miała ona już nieco ponad 400-letnią tradycję uniwersytecką. Była typową, czterowydziałową szkołą wyższą, w której istotny był wydział wstępny – sztuk wyzwolonych, czyli wydział filozoficzny, przygotowujący do zdobywania wykształcenia specjalistycznego na innych wydziałach (prawnym, medycznym, teologicznym). W hierarchii wydziałów nadal najważniejszą rolę pełnił wydział teologiczny².

Uczelnię wileńską założyli jezuici, a dyplom erekcyjny podpisał król Stefan Batory (1533–1586) w 1579 roku. Akademia Wileńska, podobnie jak inne akademie jezuickie na świecie, miała organizację zgodną z Konstytucjami zakonu oraz z *Ratio studiorum* z 1599 roku³. Przy organizacji uniwersytetów jezuici trzymali

- 1 Tekst został przygotowany w ramach realizacji grantu NPRH: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela. Koncepcje, doświadczenia i inspiracje* (Nr 11H12031481).
- 2 *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego 1364–1764*, redaktor Kazimierz Opalek, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965; Mirosława Chamcówna, Epoka wielkiej reformy, in: Mirosława Chamcówna, Kamilla Mrozowska, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, t. II, cz. I, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965, p. 11 i nast. Feliks Kiryk, *Nauk przemożnych perła*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986, p. 52 i nast.
- 3 *Ratio studiorum*, czyli *Ratio atque insitutio studiorum Societas Jesu czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego* (1599).

się ściśle tych dokumentów i praktycznie do kasaty zakonu w 1773 roku nie były w nich wprowadzane zmiany. Pewne ożywienie w uniwersytetach jezuickich spowodowała decyzja Kongregacji Generalnej z 1730 roku o wprowadzeniu nauk doświadczalnych do programu studiów. Dzięki niej jezuici mogli uwzględnić w programie studiów kształcenie w tym zakresie. Z uwagi jednak na brak kadry fachowej, dziedziny te z trudem znajdowały swoje miejsce w strukturze uniwersytetu⁴.

W Akademii Wileńskiej wiedzę zdobywali przede wszystkim jezuici. Proces formowania jezuitów trwał wiele lat. Odbywał on bowiem studia humanistyczne, filozoficzne i prawne, a zwieńczeniem jego edukacji była teologia. Uczelnie jezuickie nie proponowały studiowania nauk przyrodniczych i medycyny. Po 1730 roku, kiedy zakon wyraził zgodę na wprowadzenie nowych nauk, okazało się, że nie jest ono łatwe i wymaga czasu. Brakowało bowiem dobrze przygotowanej kadry i zaplecza badawczego. W latach 60. XVIII wieku w Akademii Wileńskiej podjęto próbę utworzenia wydziału medycznego, ale powstało jedynie Collegium Medicum. Stało się ono załącznikiem tego wydziału, ale w czasach jezuickich nie doszło do jego powołania.

Po pierwszym rozbiorze i po kasacie zakonu obie uczelnie – Akademia Krakowska i Akademia Wileńska – znalazły się w trudnej sytuacji. Były niedofinansowane i nie reprezentowały wysokiego poziomu naukowego. Żadna nie miała pełnej obsady swych katedr. Akademia Wileńska mogła jednak poszczycić się dobrze zorganizowanym – jeszcze w czasach jezuickich – obserwatorium astronomicznym, ufundowanym przez Elżbietę z Ogińskich Puzyninę (?–1767). Było ono profesjonalnie wyposażone, zgodnie z najnowszymi standardami, a w niedługim czasie stało się jednym z lepiej zorganizowanych w Europie⁵.

Utworzona w październiku 1773 roku Komisja Edukacji Narodowej w chwili powołania nie miała jeszcze pomysłu na organizację szkolnictwa, w tym uniwersytetów. Należy zauważyć, że eksjezuici, profesorowie Akademii Wileńskiej, patrzyli na nową władzę dość nieufnie, ale z nadzieją na możliwość dalszej pracy akademickiej⁶.

4 *Ratio atque institutio studiorum SJ czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i opracowanie Kalina Bartnicka i Tadeusz Bieńkowski, Warszawa: Ateneum, 2000, p. 24–25.

5 Ludwik Piechnik SJ, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. IV: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, Rzym: Apud „Institutum Historicum Societatis Jesu”, 1990, p. 85 i nast.; Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Warszawa-Pułtusk: „Aspra-Jr”, 2004, p. 37; Stasė Matulaitytė, *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 52, 61. Stan obserwatorium w chwili kasaty zakonu jezuitów pokazuje protokół lustracji Akademii Wileńskiej z 1774 r. Uwzględni on spis sprzętu astronomicznego, księgozbiór znajdujący się w obserwatorium, tzw. bibliotekę podręczną, a także meble znajdujące się w pracowni. Zob. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščiu skyrius* (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego), F2 DC 6, p. 345–394.

6 Takie nadzieje wyrażał m.in. profesor astronomii Marcin Poczobut w korespondencji m.in. z Joachimem Chreptowiczem, podkanclerzym wielkim litewskim. Zob. Biblioteka Jagiellońska (dalej – BJ), Rkps. Sygn. 3119.

Po zapoznaniu się ze stanem szkolnictwa, Komisja Edukacji Narodowej nie zamierzała, w pierwotnym planie reformy, włączać polskich akademii, ze względu na ich zacofanie, w strukturę reformowanego szkolnictwa. Planowała utworzenie zupełnie nowych uniwersytetów. Z propozycjami zmian występowali sami komisarze edukacyjni: August Sułkowski (1729–1786), Ignacy Potocki (1750–1809), ale także duchowni, w tym eksjezuici: biskup Józef Jędrzej Załuski (1702–1774), ks. Antoni Popławski (1739–1799), eksjezuita Karol Wyrwicz (1717–1793)⁷. Kwestią najczęściej podnoszoną był sens istnienia dotychczasowych Akademii – w Krakowie i w Wilnie, a także zasadność tworzenia nowych ośrodków. Na ogół wszyscy, oprócz Załuskiego, opowiadali się za rozszerzeniem sieci uniwersytetów. Nowe uniwersytety miały powstać w Warszawie, Poznaniu lub Kaliszu i Ostrogu. Wysuwano także projekty bardzo radykalne. Popławski zakładał np. likwidację uniwersytetu w Krakowie i przeniesienie go do Warszawy⁸.

Poza tym autorzy wypowiadali się na temat zadań uniwersytetu i jego struktury. Wspólnym dla wszystkich projektów postulatem było podporządkowanie uniwersytetów władzy państwowej, a także kształcenie kadry dla kraju – urzędników, inteligencji zawodowej i elity rządzącej. A zatem, zarysowany został przede wszystkim model uniwersytetu jako instytucji kształcącej. Działalność naukową przewidywał jedynie Załuski. Opowiadał się za tworzeniem pracowni badawczych i zakładów naukowych (biblioteka, szpital)⁹.

Ignacy Potocki, 24 marca 1774 roku, przedstawił Komisji projekt *Mysli o edukacji i instrukcji w Polsce ustanowić się mającej*. Jako pierwszy wprowadził w nim nazwę „Szkoła Główna” w odniesieniu do uniwersytetów. Pojęcie to miało oznaczać lokalizację uniwersytetu na głównym, a więc najwyższym miejscu w hierarchii szkolnej, nad szkołami pierwiastkowymi i wojewódzkimi. Celem szkoły głównej było kształcenie zawodowe przyszłych gospodarzy, rzemieślników, polityków, żołnierzy, księży, kupców, prawników i lekarzy. Przy szkole głównej zamierzano utworzyć seminarium nauczycielskie, do którego wstęp mieliby zdolni uczniowie szkół poziomu średniego, czyli szkół wojewódzkich¹⁰.

Komisja nie od razu podjęła decyzję o zreformowaniu uniwersytetów. Speł-

7 Henryk Barycz, Zagadnienie uniwersyteckie w epoce Oświecenia, in: *Pamiętnik VII Zjazdu Historyków we Wrocławiu*, t. II, z. 1, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1948, p. 85–86; *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. XLIX, LII–LIII.

8 Henryk Barycz, *op. cit.*, p. 86.

9 *Ibid.*

10 Ignacy Potocki, *Mysli o edukacji i instrukcji w Polsce ustanowić się mającej*, druk in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, p. 156–168, a także in: *Epoka wielkiej reformy. Studia i materiały do dziejów oświaty w Polsce XVIII wieku*, pod redakcją Stanisława Łempickiego, Lwów-Warszawa: Książnica Polska, 1923, p. 223. Zob. też. Bożenna Michalik, *Działalność oświatowa Ignacego Potockiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. 70.

nienie postulatów zawartych w projektach nie było bowiem możliwe. Komisja zdawała sobie sprawę, że brakuje wykwalifikowanej kadry do administracji i kształcenia, a poza tym nie ma pieniędzy na tworzenie nowych uniwersytetów¹¹.

Sprawa uniwersytetów pojawiła się ponownie na posiedzeniach Komisji Edukacji Narodowej w 1777 roku. Do obu Akademii zostali wówczas wysłani wizytatorzy: Hugo Kołłątaj (1750–1812) do Akademii Krakowskiej i Józef Wybicki (1747–1822) do Akademii Wileńskiej. Po zapoznaniu się z ich protokołami powizytacyjnymi Komisja postanowiła przystąpić do reformy szkół wyższych. Decyzje takie zapadły najpierw dla Akademii Krakowskiej – w maju 1778 roku¹², a w niedługim czasie, bo w listopadzie 1778 roku, także dla Akademii Wileńskiej, gdy ta wyraziła wolę ułożenia planu reformy¹³.

Hugo Kołłątaj w 1780 roku wystąpił z inicjatywą określenia struktury uniwersytetu. Swoją koncepcję zawarł w dwóch memoriałach: *O szkołach głównych* i *O szkołach głównych ustawy fundamentalne*¹⁴. Zakładał funkcjonowanie w Rzeczypospolitej dwóch uniwersytetów – w Krakowie i Wilnie. Miały one składać się z czterech kolegiów: fizycznego, medycznego, prawnego i teologicznego¹⁵. Struktura ta zyskała akceptację Komisji i na posiedzeniu 28 kwietnia 1780 roku, stosownie do zaproponowanej organizacji, został zatwierdzony plan etatów dla Akademii Krakowskiej¹⁶. Kołłątajowska koncepcja uniwersytetu przyświecała pracom Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych nad ustawodawstwem szkolnym. Prace nad kodeksem trwały od grudnia 1780 do maja 1781 roku¹⁷. Komisja zdecydowała,

11 Kalina Bartnicka, Przemiany w administracji polskich uniwersytetów na przełomie XVIII i XIX w., in: *Rozprawy z dziejów Oświaty*, t. XXIX, Warszawa, 1986, p. 9.

12 Mirosława Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kołłątaja 1777–1786*, Wrocław: Ossolineum, 1957, p. 89 i nast.

13 *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, opracowała Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. 105.

14 Najprawdopodobniej memoriał *O szkołach głównych* powstał pod koniec 1779 r., a *O szkołach głównych ustawy fundamentalne* napisał Kołłątaj do marca 1780 r.

15 Mirosława Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński*, p. 121–124; Anna Żeleńska-Chełkowska, Kołłątajowskie koncepcje organizacji uniwersytetu, in: *W kręgu wielkiej reformy. Sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej 24–26 października 1973*, pod red. Kamilli Mrozowskiej i Renaty Dutkovej, Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977, p. 126.

16 *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1778–1780*, wydał Teodor Wierzbowski, Warszawa: Drukarnia i Litografia Jana Cotty, 1913, p. 168–169; Anna Żeleńska-Chełkowska, *op. cit.*, p. 126.

17 W marcu 1781 r. zakończone zostały co prawda prace redakcyjne, ale do maja 1781 r., na posiedzeniach Towarzystwa, trwały czytanie *Ustaw*. Zob. *Protokoły posiedzeń Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych 1775–1792*, wydał Teodor Wierzbowski, Warszawa: Zapomoga Kasy im. J. Miąnowskiego, 1908, p. 48 i nast.; *Komisja Edukacji Narodowej. (Pisma Komisji i o Komisji). Wybór źródeł*, zebrał i opracował Stanisław Tync, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1954, p. LXV–LXVI; Janina Lubieniecka, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*, Warszawa: Nasza Księgarnia, 1960, p. 39.

że będzie on wydany najpierw jako *Projekt. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, aby w ciągu dwóch lat można było sprawdzić jego praktyczne zastosowanie i poczynić ewentualne zmiany¹⁸. Rozdziały o uniwersytetach opracował Hugo Kołłątaj. *Projekt* wprowadził czterokolegialną strukturę uniwersytetu. Były to kolegia: fizyczne (*Collegium Phisicum*), medyczne (*Collegium Medicum*), prawne (*Collegium Juridicum*) i teologiczne (*Collegium Theologicum*)¹⁹. Dotychczasowe Akademie, zgodnie z projektem Ignacego Potockiego, otrzymały nazwę: „Szkoła Główna“. A zatem *Projekt* potwierdzał przekształcenie Akademii Krakowskiej w Szkołę Główną Koronną, a Akademii Wileńskiej w Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁰. Podobnie jak w projekcie Potockiego, Szkoły Główne zajmowały najwyższe miejsce w hierarchii szkolnej. Komisja postawiła przed nimi trzy zadania: kształcenie, w tym kształcenie nauczycieli w seminarium nauczycielskim, opiekę nad szkołami niższymi oraz badania naukowe²¹.

Po dwuletniej weryfikacji *Projektu* w życiu szkolnym, Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych przystąpiło do prac nad jego ostateczną redakcją i w 1783 roku Komisja ogłosiła wprowadzenie *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*. Dokument zmienił niektóre zapisy *Projektu*, a najwięcej zmian wprowadził do rozdziału o szkołach głównych. Przede wszystkim w strukturze wewnętrznej uniwersytetu pojawiły się dwa kolegia: fizyczne i moralne, nie, jak wcześniej, cztery. Doszło do połączenia kolegium fizycznego i lekarskiego w jedno kolegium fizyczne (*Collegium Phisicum*) oraz kolegium teologicznego i prawnego w kolegium moralne (*Collegium Moralis*). Była to zmiana znacząca, która świadczyła o nowoczesnym spojrzeniu na kształcenie wyższe, zgodne z ówczesnym podziałem nauk na humanistykę i nauki matematyczno-przyrodnicze. Tym samym zrównana została ranga fakultetów, a

18 *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, p. 169. Zob. też Kalina Bartnicka, Komisja Edukacji Narodowej i jej Ustawy, in: *Komisja Edukacji Narodowej: kontekst historyczno-pedagogiczny*, pod redakcją Katarzyny Dormus, Bożeny Popiołek, Agnieszki Chłosty-Sikorskiej, Ryszarda Ślęczki, Seria: *Biblioteka Myśli Pedagogicznej*, t. III, Kraków: Wydawnictwo Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, 2014, p. 121.

19 Zob. *Projekt. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, k. D2v i nast. Druk *Projektu* dostępny in: <http://polona.pl/item/11702249/22/> (dostęp: 7.01.2015). Zob. też: Janina Kamińska, *Koncepcja uniwersytetu w Ustawach KEN*, in: *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1995, nr 3, p. 195 i nast.

20 *Projekt. Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, Rozdz. IV.

21 Kamilla Mrozowska, Rola uniwersytetów w hierarchicznych ustrojach szkolnych doby Oświecenia, in: *W kręgu wielkiej reformy. Sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej 24–26 października 1973*, pod redakcją Kamilli Mrozowskiej i Renaty Dutkovej, Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977, p. 109–110.

teologia straciła swoją uprzywilejowaną pozycję²². Na czele każdego kolegium stał prezes, który czuwał nad wewnętrzną pracą kolegium, a przede wszystkim nad sprawami naukowymi i dydaktycznymi²³.

Uniwersytetem kierował rektor i on miał prawo sądenia, ale w zarządzaniu sprawami organizacyjnymi, naukowymi i ekonomicznymi decyzje podejmował wspólnie z Radą Szkoły Głównej. Należeli do niej prezesi kolegiów, sekretarz Szkoły Głównej, profesorowie aktualnie pracujący oraz profesorowie emeryci²⁴.

Obie uczelnie – Akademia Krakowska i Akademia Wileńska – przystąpiły do organizowania swej pracy w myśl przepisów prawnych, czyli *Ustaw*, ogłoszonych przez Komisję Edukacji Narodowej.

Reforma Akademii Krakowskiej

Reforma Akademii Krakowskiej rozpoczęła się zaraz po wizytacji Hugona Kołłątaja w 1777 roku. Jemu powierzyła Komisja wprowadzanie zmian. Był człowiekiem młodym (miał 27 lat), gruntownie wykształconym, po studiach w kraju i za granicą. Komisja uznała, że będzie się kierował dobrem Akademii i przeprowadzi reformę w duchu oświeceniowym. Funkcję rektora uczelni pełnił w tym czasie ks. Antoni Żołądzowski (1711–1783), filozof, profesor teologii. Sprzyjał on wprowadzeniu zmian i unowocześnieniu uniwersytetu. Kołłątaj doceniał jego wieloletnie sprawowanie urzędu rektorskiego – uznał go za uczonego „w wielu naukach biegłego“ i zachęcającego studentów do „dobrego w naukach gustu“²⁵. W Krakowie pracowali w tym czasie wychowankowie Akademii Krakowskiej, przeważnie po studiach uzupełniających za granicą, którym zależało na unowocześnieniu uczelni. Miał więc Kołłątaj dobre warunki i sprzyjającą atmosferę do przeprowadzania reformy Akademii. Zajął się przede wszystkim reorganizacją Wydziału Filozoficznego oraz unowocześnieniem programu nauczania we wszystkich fakultetach.

29 września 1780 roku Kołłątaj ogłosił reformę Akademii Krakowskiej. Dalsze zmiany wprowadzał od 1782 roku, gdy został wybrany rektorem Szkoły Głównej Koronnej. Przy poparciu młodych profesorów reforma została ukończona.

Zgodnie z przepisami *Ustaw*, od 1783 roku Szkoła Główna Koronna miała dwa wydziały, a w nich usytuowane były szkoły. Kolegium Moralne składało się ze szkoły teologicznej (katedry: Pisma Świętego, Historii Kościoła, Teologii Dogmatycznej), prawnej (katedry: Prawa Rzymskiego, Kanonów) i literatury. Kolegium Fizyczne składało się ze szkoły lekarskiej, matematycznej i fizycznej.

22 Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis*, p. 26–27; Kalina Bartnicka, Komisja Edukacji Narodowej i jej *Ustawy*, p. 128.

23 *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, in: *Komisja Edukacji Narodowej. (Pisma Komisji i o Komisji)*, p. 598.

24 *Ibid.*, p. 584–587.

25 Cyt. za: Mirosława Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński*, p. 11.

Organizacija i obsada kadrova Szkoły Głównej Koronnej była następująca:
 Rektorzy Szkoły Głównej Koronnej w okresie Komisji Edukacji Narodowej:
 1772–1774 – ks. Jan Rygalski (1718–1779), profesor teologii
 1774–1775 – ks. Antoni Krzańowski (1702–1798), profesor filozofii
 1775–1777 – ks. Andrzej Dominik Lipiewicz (1724–1798), profesor obojga praw

***

1777–1782 – ks. Antoni Żołędziowski (1711–1783), profesor teologii, filozof
 1782–1786 – ks. Hugo Kollątaj (1757–1812), dr filozofii
 1786–1790 – Feliks Oraczewski (1739–1799), poseł na sejm, działacz polityczny
 1790–1797 – ks. Józef Szabel (1735–1809), profesor teologii dogmatycznej
 Sekretarze:
 Jan Śniadecki (1756–1830), profesor fizyki i astronomii
 od 1787 – Sebastian Jan Kanty Czochron (1749–1819), profesor prawa kościelnego

Kolegium Moralne

Prezesi Kolegium Moralnego:

1783 – ks. Józef Putanowicz (1738–1788)
 1785 – ks. Józef Szabel (1735–1809), profesor teologii dogmatycznej
 1790 – ks. Bonifacy Garycki (1742–1822), profesor prawa rzymskiego

Szkoła Teologiczna

Katedra Pisma Świętego – ks. Krzysztof Idatte (1744–1792),
 od 1783 – ks. Wincenty Smaczniński (1744–1804)
 Katedra Historii Kościoła – ks. Józef Bogucicki [Bogucki] (1747–1798)
 Katedra Teologii Dogmatycznej – ks. Józef Szabel (1735–1809)
 Katedra Teologii Moralnej – ks. Józef Kolendowicz (1738–1813)

Szkoła Prawna

Katedra Prawa Natury – ks. Antoni Popławski (1739–1799),
 od 1780 roku ks. Bonifacy Garycki (1742–1822)
 Katedra Prawa Rzymskiego – ks. Bonifacy Garycki (1742–1822)
 Katedra Prawa Kanonicznego – ks. Stanisław Minocki (1731–1784),
 ks. Jan Kanty Toryani (1733–1783),
 wiceprofesor ks. Walerian Bogdanowicz
 (brak daty urodzenia – 1819)

Szkoła Literatury

Katedra Literatury – ks. Józef Muszyński, od 1786 roku ks. Marcin Fijałkowski
 Język grecki – ks. Krzysztof Idatte (1744–1792)

Kolegium Fizyczne

Prezesa Kolegium Fizycznego:

1782 – Jan Jaśkiewicz (1749–1809), profesor chemii i mineralogii, doktor medycyny

1786 – Andrzej Badurski (1740–1789), profesor medycyny

1788 – ks. Andrzej Trzciński (1749–1823), profesor fizyki

1790 – Jan Śniadecki (1756–1830), profesor fizyki i astronomii

Szkola Lekarska

Rafał Czerwiakowski (1743–1716) – położnictwo

Wincenty Szaster (1740–1789) – farmacja

Andrzej Badurski (1740–1789) – patologia

Szkola Matematyczna

Jan Śniadecki (1756–1830) – matematyka wyższa i astronomia

Feliks Radwański (1756–1826) – mechanika

Szkola Fizyczna

ks. Andrzej Trzciński (1749–1823) – fizyka

Jan Jaśkiewicz (1749–1809) – historia naturalna, chemia

Franciszek Scheidt (1759–1807) – botanika

Dzięki reformie w Szkole Głównej Koronnej unowocześniono program studiów i zorganizowano pracownie wspomagające proces dydaktyczny, a także obiekty przydatne w badaniach naukowych: szpital kliniczny, niewielkie prosektorium, ogród botaniczny, obserwatorium astronomiczne i gabinet fizyczny. Uporządkowano archiwum uniwersyteckie i bibliotekę. Powstał silny zespół młodych profesorów podnoszących poziom naukowy Szkoły Głównej. Wielu z nich studiowało w ośrodkach zagranicznych. Najważniejszą postacią był w tej grupie młody, wybitny matematyk i astronom Jan Śniadecki²⁶.

Reforma Akademii Wileńskiej

Proces przekształcania dawnej jezuickiej Akademii Wileńskiej w nowoczesną wyższą uczelnię rozpoczęła Komisja Edukacji Narodowej w 1780 roku. Wówczas powierzyła funkcję rektora astronomowi, ks. Marcinowi Poczobutowi-Odlanickiemu (1728–1810)²⁷, który posiadał tytuł astronoma królewskiego. Był też

²⁶ Mirosława Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński*, p. 14, 36.

²⁷ W chwili kasaty zakonu jezuickiego i powołania Komisji Edukacji Narodowej rektorem uczelni był ks. eksjezuista Antoni Skorulski (1715–1780). Funkcję sprawował do 1774 r. Po nim, za wsta-

członkiem Royal Society w Londynie oraz członkiem korespondentem Académie des Sciences w Paryżu. Wśród ówczesnego grona profesorów Akademii Wileńskiej wykazywał największą troskę o sprawy uczelni i oświaty w Wielkim Księstwie Litewskim. Zabiegał u króla Stanisława Augusta oraz u członków Komisji o zachowanie uczelni, etaty dla profesorów, a przede wszystkim o zachowanie obserwatorium astronomicznego. Zabiegał także o zapewnienie pracy nauczycielom szkół średnich – eksjezuitom, którzy po kasacie zakonu czuli niepewność swego losu.

Po nominacji na urząd rektora Poczobut wyjechał do Warszawy, aby zapoznać się z planami Komisji w sprawie zmian, jakie mają nastąpić w organizacji szkolnictwa, a przede wszystkim uniwersytetów. Podczas tego pobytu miał okazję przyrzeć się pracom nad ustawodawstwem szkolnym. Poznał więc plany *Projektu Ustaw Komisji Edukacji Narodowej*.

Po powrocie do Wilna w 1781 roku, przystąpił do organizowania uniwersytetu zgodnie z postanowieniem *Projektu*. Akademia Wileńska została przekształcona w Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poczobut zdołał utworzyć trzy z czterech fakultetów przewidzianych w *Projekcie*: fizyczny, medyczny i prawny. Ich obsada kadrowa była jednak skromna. Niemniej, duże osiągnięcie tego wstępnego etapu reformy stanowiło stworzenie katedr matematyczno-przyrodniczych i medycyny. Sprzyjało temu zatrudnienie głównie profesorów z zagranicy: Włocha – Stefana Bisio (1720/1724–po 1787) do anatomii i dwóch Francuzów – położnika Mikołaja Regnier'a (1746–1800) i chirurga Jakuba Briôteta (1746–1819). Bisio już w czasach jezuickich pracował w Akademii jako lekarz zakonników i tworzył Collegium Medicum. Pozyskanie Regnier'a i Briotet'a okazało się bardzo korzystne, gdyż pracowali oni w Szkole Głównej przez cały okres Komisji Edukacji Narodowej, a także po rozbiorach. Dzięki nim rozpoczęło się budowanie studiów medycznych na wszechnicy wileńskiej. Prowadzili oni zajęcia praktyczne ze studentami w utworzonym gabinecie anatomicznym, czyli *teatrum anatomicum*, który stanowił zaplecze dla nowoczesnego kształcenia medyków.

Studia medyczne wspierała fizyka i historia naturalna. Fizykę wykladał eksjezuita Józef Mickiewicz (1744–1817), który pomnażał zasoby gabinetu fizycznego i uczył w sposób poglądowy²⁸.

---

wiennictwem biskupa Ignacego Massalskiego, urząd rektora powierzyła Komisja ks. eksjezuitcie Ignacemu Żabie (1713–1780). Był on rektorem do 1779 r. W latach 1779–1780 rektorem został mianowany przez Komisję ks. eksjezuita Jan Chevalier (1732–1780). Praktycznie nie pełnił swej funkcji, ponieważ w chwili nominacji przebywał w Warszawie i był tam prywatnym nauczycielem synów Joachima Chreptowicza. Do Wilna przyjechał na krótko i w niedługim czasie ponownie wyjechał do Warszawy, gdzie nagle zmarł. W okresie rektoratu Chevaliera Akademią kierował faktycznie Marcin Poczobut-Odlanicki.

28 Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis*, p. 51; Libertas Klimka, Rasa Kivilšienė, *Fizikos ir taikomųjų mokslų pradžia Lietuvoje*, Vilniaus: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p. 77 i nast.

Ogromne nadzieje wiązał Poczobut z zatrudnieniem w 1781 roku Francuza Jana Emanuela Giliberta (1741–1814) – znanego botanika, który od 1775 roku przebywał na Litwie w dobrach królewskich Antoniego Tyzenhauza (1733–1785). Rektor liczył na spożytkowanie jego wiedzy przyrodniczej w kształceniu studentów. Niestety, Gilibert po dwóch latach dobrze zapowiadającej się pracy, wyjechał nagle z Wilna i Katedra Historii Naturalnej do 1784 roku pozostała bez profesora²⁹.

Po wprowadzeniu *Ustaw*, w 1783 roku, Poczobut nadał uniwersytetowi nową strukturę, składającą się z dwóch kolegiów: Kolegium Moralnego i Kolegium Fizycznego. W Wilnie, inaczej niż w Krakowie, w ramach kolegiów mieściły się katedry.

Struktura Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego i obsada katedr była następująca:

Rektorzy Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie Komisji Edukacji Narodowej:

do 1774 – ks. Antoni Skorulski (1715–1780), eksjezuita

1774–1779 – ks. Ignacy Żaba (1713–1780), eksjezuita

***

1779–1780 – ks. Jan Chevalier (1732–1780), eksjezuita

1780–1799 – ks. Marcin Poczobut (1728–1810), eksjezuita

Sekretarz – Kazimierz Naruszewicz (1733–1796), eksjezuita

Kolegium Moralne

Prezes – ks. Dawid Pilchowski (1735–1803), eksjezuita

Katedra Teologii Dogmatycznej – ks. Michał Karpowicz (1744–1803), misjonarz

Katedra Historii Kościoła – ks. Wilhelm Kaliński (1747–1789), misjonarz;

od 1789 roku ks. Józef Konstanty Bogusławski
(1754–1819), pijar

Katedra Prawa Kanonicznego – Korneliusz Pocolojewski (1746–1812), profesor
świecki

Katedra Prawa Natury i Narodów – ks. Hieronim Stroynowski (1752–1815), pijar

Katedra Literatury i Wymowy – ks. Dawid Pilchowski (1735–1803), eksjezuita

Katedra Historii Powszechnej – ks. Tomasz Hussarzewski (1732–1807), misjonarz

Katedra Pisma Świętego – ks. Bernard Siruć (1731–1784), pijar, po śmierci
profesora nie było wykładów

Katedra Prawa Rzymskiego – ks. Bernard Siruć, pijar; po śmierci
profesora nie było wykładów

29 Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis*, p. 73.

Kolegium Fizyczne

Prezes: ks. Andrzej Strzecki (1737–1797), eksjezuita, matematyk i astronom
 Katedra matematyki stosowanej – ks. Tadeusz Kundzicz (1747–1829), eksjezuita
 Katedra Matematyki Wyższej – ks. Franciszek Narwojsz (1742–1819), eksjezuita
 Katedra Fizyki Eksperymentalnej – ks. Józef Mickiewicz (1744–1817), eksjezuita
 Katedra Astronomii – ks. Andrzej Strzecki (1737–1797), eksjezuita

Katedra Historii Naturalnej – Jan Emanuel Gilibert (1741–1814), profesor w latach 1781–1783; od 1784 roku Jan Jerzy Forster (1754–1794), podróżnik i przyrodnik z Kassel – był profesorem do 1786 roku, po nim dopiero w 1792 roku Ferdynand Spitznagel (1760–1826), profesor z Austrii

Katedra Fizjologii i Anatomii – Stefan Bisio (1724–1790), Włoch z Turynu, do 1787; po nim Jan Andrzej Lobenwein (1758–1820), lekarz i anatom z Austrii

Katedra Anatomii i Operacji Chirurgicznych – Jakub Briôtet (1746–1819), Francuz z Lyonu

Katedra Chirurgii Teoretycznej i Położnictwa – Mikołaj Regnier (1746–1800), Francuz, po studiach w Paryżu

Katedra Patologii i Materii Medycznej – od 1784 roku Józef Langmajer (?–1810), lekarz, chemik z Austrii

Katedra Chemii – od 1784 roku Józef Sartoris (?–1799), doktor medycyny, chemik z Włoch

Grono profesorów w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego składało się w większej części z byłych jezuitów wywodzących się z Akademii Wileńskiej. Ponadto na uczelni tej pracowali pijarzy, księża misjonarze i osoby świeckie, głównie sprowadzone z zagranicy. Poczobut, inaczej niż Kołłątaj w Krakowie, zabiegał o kadre profesorską. Kołłątaj rozpoczął bowiem od wysyłania uzdolnionych, młodych ludzi na studia zagraniczne; po powrocie obejmowali oni katedry. Poczobut natomiast sprowadzał profesorów zagranicznych, którzy tu, w Wilnie, kształcili młodzież. Zdolnych kandydatów do objęcia katedr uniwersyteckich wysyłano następnie do ośrodków zagranicznych na studia uzupełniające.

Tak było m.in. w przypadku Stanisława Bonifacego Jundziłła (1761–1847), który najpierw studiował nauki przyrodnicze pod kierunkiem Jana Jerzego Forstera i chemika Józefa Sartorisa, a potem został skierowany na studia zagraniczne do Wiednia, Pragi, Drezna, Freiburga, a także na Węgry. Po tej peregrynacji, gdy wrócił do Wilna, w 1798 roku objął Katedrę Historii Naturalnej³⁰.

W okresie Komisji Edukacji Narodowej nastąpił dynamiczny rozwój Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Rozwinęły się zwłaszcza nauki matematyczno-przyrodnicze i medycyna. Swoje zbiory pomnażały, utworzone już w czasach jezuickich, obserwatorium astronomiczne i gabinet fizyczny. Powstały też nowe gabinety: anatomiczny, chemiczny, historii naturalnej, ogród botaniczny, z czasem także gabinet mineralogiczny. Poczebout czynił starania o otwarcie szpitala akademickiego, ale w czasach Komisji Edukacji Narodowej nie doszło do jego powstania. Zajęcia praktyczne przy łóżku chorego odbywały się w szpitalach miejskich. Słuchaczami wykładów z medycyny byli przyszli lekarze, cyrulicy, którzy podnosili swoje kwalifikacje, a także kobiety, które chodziły na kursy „sztuki babienia“, czyli akuszerii.

Poważnym wyzwaniem dla obu Szkół Głównych było zorganizowanie seminariów nauczycielskich, w których przygotowywali się nauczyciele. Po raz pierwszy w dziejach oświaty Komisja Edukacji Narodowej wprowadziła bowiem kształcenie świeckich nauczycieli. Rozpoczęło się ono w 1780 roku, w Szkole Głównej Koronnej. Opiekunem kandydatów został ks. Bonifacy Garycki (1742–1822)³¹. Przyszli nauczyciele, przeznaczeni do pracy w szkołach na Litwie, kształcili się początkowo w Krakowie. Wówczas z grupą ośmiu studentów wyjechał do Krakowa ks. Hieronim Stroynowski (1752–1815), który został opiekunem kandydatów. Miał on także zapoznać się z organizacją studiów w seminarium krakowskim i potem zorganizować kształcenie nauczycieli w Wilnie. Kandydaci zdobywali wiedzę humanistyczną i matematyczno-przyrodniczą oraz uczyli się pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Szkoły Główne roztoczyły nadzór i opiekę nad wszystkimi szkołami i nauczycielami w swoich rejonach edukacyjnych: Szkoła Główna Koronna w Koronie, a Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego na Litwie. Drukarne uczelniane wydawały podręczniki i rozsyłały je do szkół. Co roku każda z uczelni wysyłała dwóch wizytatorów generalnych dla przeprowadzenia wizytacji w szkołach na podległych jej obszarach. Wizytatorowie sporządzali raporty, które po zatwierdzeniu przez Szkołę Główną były przedkładane Komisji Edukacji Narodowej. Ocenione przez Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych raporty stanowiły podstawę podejmowania decyzji o wszystkich sprawach szkolnych,

30 Wanda Grębecka, *Wilno-Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1791–1841)*, Warszawa: Wydawnictwo Retro-Art., 1998, p. 47, 55, 60–62; Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis*, p. 139–140.

31 Mirosława Chamcówna, *Epoka wielkiej reformy*, p. 29.

np. o sprawach finansowych, remontach, przeniesieniach nauczycieli, karach i nagrodach.

Ponadto warto przypomnieć, że Szkoły Główne pełniły też funkcję popularyzatorską. Podczas licznych uroczystości szkolnych i religijnych na uniwersytetach odbywały się publiczne odczyty, pokazy eksperymentów fizycznych, a nawet publiczne operacje chirurgiczne. Gromadziły one społeczność lokalną, która nie tylko zdobywała w ten sposób wiedzę z danej dyscypliny, ale także zapoznawała się z organizacją i pracą uniwersytetu³².

Niniejszy tekst sygnalizuje jedynie wątki reformy uniwersytetów, podjętej przez Komisję Edukacji Narodowej. Trzeba zaznaczyć, że reforma obu Akademii – Krakowskiej i Wileńskiej – była przeprowadzona sprawnie i z ogromnym zaangażowaniem rektorów, grona profesorskiego i urzędników uniwersytetów, a także wielu komisarzy. Nie była to reforma „papierowa“, ale autentyczna zmiana – wielka zmiana w oświacie Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

***

W 1923 roku została opublikowana praca *Epoka wielkiej reformy*, przygotowana pod redakcją Stanisława Łempickiego, wybitnego profesora, historyka oświaty z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Ukazała się ona w 150. rocznicę powołania Komisji Edukacji Narodowej. Zwrócić wypada uwagę na tytuł tej pracy: *Epoka wielkiej reformy* [!], w którym nacisk położony jest na „wielką reformę“³³. Badając dzieje Komisji, a przede wszystkim dzieje uniwersytetów w okresie działania Komisji, można wyraźnie dostrzec, że przeobrażenia wprowadzone na uniwersytetach były znaczące, a ich reforma pociągała za sobą „wielką“ zmianę w organizacji i kształceniu na poziomie wyższym. Najważniejsze, że dostrzegalne były efekty tej reformy. Dzięki wprowadzeniu nowoczesnego kształcenia uniwersyteckiego Kraków i Wilno otworzyły się na zmiany i zmiany te wdrożono – nie pozostały na papierze, zrealizowano je. Niewątpliwie wymiernym efektem tej reformy było uformowanie pokolenia ludzi wykształconych – „dobrych ludzi i dobrych obywateli“. To oni stanowili elitę intelektualną, która, przepojona duchem patriotycznym, odegrała ogromną rolę w dalszych latach niewoli.

32 Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis*, p. 101; Aldona Prašmantaitė, Posiedzenia publiczne Uniwersytetu Wileńskiego (1803–1832) – formą popularyzacji wiedzy naukowej wśród społeczeństwa ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *Echa Przeszłości*, t. VI, Olsztyn, 2005, p. 72.

33 Ten tytuł przywołała także Mirosława Chamcówna w pracy o dziejach Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Od wydania *Epoki wielkiej reformy* minęło 90 lat! Dobrze, że nadal, po prawie wieku, dostrzegamy rangę prac Komisji Edukacji Narodowej – „wielkich” prac – i widzimy możliwości badawcze związane z działalnością Komisji.

Źródła drukowane i literatura

- Komisja Edukacji Narodowej. (Pisma Komisji i o Komisji). Wybór źródeł*, zebrał i opracował Stanisław Tync, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1954.
- Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Potocki Ignacy, Myśli o edukacji i instrukcji w Polsce ustanowić się mającej, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. 156–168.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, opracowała Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1778–1780*, wydał Teodor Wierzbowski, Warszawa: Drukarnia i Litografia Jana Cotty, 1913.
- Protokoły posiedzeń Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych 1775–1792*, wydał Teodor Wierzbowski, Warszawa: Zapomoga Kasy im. J. Mianowskiego, 1908.
- Ratio atque institutio studiorum SJ czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i opracowanie Kalina Bartnicka i Tadeusz Bieńkowski, Warszawa: Ateneum, 2000.
- Bartnicka Kalina, Komisja Edukacji Narodowej i jej Ustawy, in: *Komisja Edukacji Narodowej: kontekst historyczno-pedagogiczny*, pod redakcją Katarzyny Dormus, Bożeny Popiołek, Agnieszki Chłosty-Sikorskiej, Ryszarda Ślęczki, Seria: *Biblioteka Myśli Pedagogicznej*, t. III, Kraków: Wydawnictwo Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, 2014, p. 109–132.
- Bartnicka Kalina, Przemiany w administracji polskich uniwersytetów na przełomie XVIII i XIX w., in: *Rozprawy z dziejów Oświaty*, t. XXIX, Warszawa, 1986, p. 3–39.
- Barycz Henryk, Zagadnienie uniwersyteckie w epoce Oświecenia, in: *Pamiętnik VII Zjazdu Historyków we Wrocławiu*, t. II, z. 1, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1948, p. 83–91.
- Chamcówna Mirosława, Mrozowska Kamilla, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, t. II, cz. I, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
- Chamcówna Mirosława, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja 1777–1786*, Wrocław: Ossolineum, 1957.
- Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego 1364–1764*, red. Kazimierz Opalek, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
- Epoka wielkiej reformy. Studia i materiały do dziejów oświaty w Polsce XVIII wieku*, pod redakcją Stanisława Łempickiego, Lwów-Warszawa: Książnica Polska, 1923.
- Grębecka Wanda, *Wilno-Krzemieniec. Botaniczna szkoła naukowa (1791–1841)*, Warszawa: Wydawnictwo Retro-Art, 1998.
- Kamińska Janina, Koncepcja uniwersytetu w Ustawach KEN, in: *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1995, Nr 3, p. 195–203.
- Kamińska Janina, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Warszawa-Pultusk: „Aspra-Jr”, 2004.
- Kiryk Feliks, *Nauk przemożnych perła*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986.
- Piechnik Ludwik SJ, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. IV: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, Rzym: Apud „Institutum Historicum Societatis Jesu”, 1990.

- Klimka Libertas, Kivilšienė Rasa, *Fizikos ir taikomųjų mokslų pradžia Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005.
- Lubieniecka Janina, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*, Warszawa: Nasza Księgarnia, 1960.
- Matulaitytė Stasė, *Senoji Vilniaus universiteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
- Michalik Bożenna, *Działalność oświatowa Ignacego Potockiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Mrozowska Kamilla, Rola uniwersytetów w hierarchicznych ustrojach szkolnych doby Oświecenia, in: *W kręgu wielkiej reformy. Sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej 24–26 października 1973*, pod red. Kamilli Mrozowskiej i Renaty Dutkovej, Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977, p. 106–120.
- Prašmantaitė Aldona, Posiedzenia publiczne Uniwersytetu Wileńskiego (1803–1832) – formą popularyzacji wiedzy naukowej wśród społeczeństwa ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *Echa Przeszłości*, t. VI, Olsztyn, 2005, p. 71–85.
- Żeleńska-Chełkowska Anna, Kołłątajowskie koncepcje organizacji uniwersytetu, in: *W kręgu wielkiej reformy. Sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej 24–26 października 1973*, pod red. Kamilli Mrozowskiej i Renaty Dutkovej, Warszawa-Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977, p. 121–132.

TAUTOS EDUKACINĖ KOMISIJA IR UNIVERSITETŲ REFORMA

JANINA KAMIŃSKA

1777 m. Edukacinė komisija nutarė reformuoti Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje veikusius universitetus – Krokuvos akademiją ir Vilniaus akademiją, kurių mokslo lygis neatitiko Apšvietos standartų. Nuo 1781 m. išgaliojus Edukacinės komisijos Nuostatų projektui, abi akademijos pradėjo vadintis vyriausiosiomis mokyklomis. Taigi egzistavo dvi vyriausiosios mokyklos: Lenkijos Karalystės – Krokuvoje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – Vilniuje. Pokyčių įgyvendinimas abiejose mokyklose buvo nelengvas uždavinys. Mat Komisijai reikėjo įveikti organizacinius, teisinius ir finansinius sunkumus. Pagrindinis reformos tikslas buvo Lenkijoje ir Lietuvoje sukurti vieningą švietimo struktūrą ir į ją integruoti universitetus. Jiems buvo pavestas žemesnių mokyklų kuravimas, moksleivių lavinimas, mokslo tyrimai ir žinių populiarinimas visuomenėje. Reikia prisiminti, kad abi mokyklos susiformavo skirtingai. Krokuvos akademija atsirado Viduramžiais, 1364 m. ją įsteigė Kazimieras Didysis. Vilniaus akademiją 1579 m. įsteigė jėzuitai. Juos palaikė karalius Steponas Batoras, kuris suteikė akademijos statusą Vilniuje veikusiai jėzuitų kolegijai, duodamas jai įkūrimo diplomą ir suteikdamas privilegijas. Jėzuitai vadovavo akademijai net iki 1773 m., kai buvo panaikintas jėzuitų ordinas. Panaikinus jėzuitų ordiną buvo įsteigta Edukacinė komisija, pradėjusi didžiąją švietimo reformą, apėmusią ir universitetus. Šios reformos teisinį pagrindą sudarė 1783 m. priimti Edukacinės komisijos Nuostatai.

Straipsnyje bendrais bruožais parodoma, kaip vyko abiejų universitetų reforma. Po pertvarkymų Krokuvos akademija ir Vilniaus akademija virto moderniais Apšvietos epochos universitetais, kuriuose dominavo matematikos ir gamtos mokslai bei medicina, taip pat buvo sėkmingai plėtojami humanitariniai mokslai.

Reikšminiai žodžiai: Edukacinė komisija, universitetų reforma, Krokuvos akademijos reforma, Vilniaus akademijos reforma, Lenkijos Karalystės vyriausioji mokykla, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioji mokykla, Hugo Kollštajus, Martynas Počobutas.